

Mateusz Czasak

Instytut Studiów Politycznych PAN
ORCID 0000-0003-0052-3189

Konferencja jałtańska w dobie tworzenia nowego ładu światowego

Józef M. Fiszer (red.), *Gra o świat: w stronę nowej Jalty?* Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018, ss. 266.

Malowniczy Półwysep Krymski od stuleci pozostaje areną historycznych zmagania. W latach 1853–1856 ówczesne imperia prowadziły na jego terenie wojnę, która obnażyła słabość imperium Romanowów i przyczyniła się do prób zreformowania Rosji. W XX wieku szczególnie istotnym wydarzeniem, jakie miało tam miejsce, była konferencja mocarstw, które wygrywały II wojnę światową. W scenerii letnich rezydencji władców przedrewolucyjnej Rosji, w miejscowości Jałta, władze ZSRR zorganizowały jedno z najważniejszych spotkań przywódców alianckich. Mimo wciąż trwającej jeszcze wojny trzy mocarstwa postanowiły nie czekać na zakończenie konfliktu i przyspieszyć proces uzgadniania przyszłego światowego porządku¹.

Podczas konferencji jałtańskiej przywódcy poczynili również ustalenia wobec Polski. Kwestie dotyczące naszego kraju nie były najważniejszym problemem poruszonym w debatach, ale zajęły najwięcej czasu i przysporzyły wielu trudności jej uczestnikom².

Na konferencji jałtańskiej podjęta została m.in. kwestia polskich granic. Trzej przywódcy zgodzili się na linię Curzona jako granicę wschodnią, zaś bieg rzek Odry i Nysy za zachodnią. Uzgodniono również, że przyszły rząd polski będzie się składał z przed-

¹ F.J. Harbutt, *Jałta 1945*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2012, s. 385.

² K. Kersten, *Jałta – mit i rzeczywistość*, w: S. Nicieja (red.), *Jałta z perspektywy półwiecza*, Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1995, s. 20.

stawicielei Rządu Tymczasowego i wprowadzonych do niego demokratycznych „przywódców obozu londyńskiego”³. Arbitralne rozwiązania w tej sprawie, okrojenie terytorium Polski o kresy wschodnie, formuła przyszłych wyborów, która otwierała drogę do manipulacji⁴, wszystkie te decyzje przyczyniły się do faktu, iż słowo „Jałta” stało się po II wojnie światowej w Polsce symbolem zdrady jej interesów przez sojuszników. Ciekawie opisuje to w swoim artykule jeden ze współautorów książki, Stefan Troebst⁵. Już w wydany po konferencji w lutym 1945 roku proteście, rząd RP stwierdza, że „decyzje Konferencji Trzech dotyczące Polski nie mogą być uznane przez Rząd Polski i nie mogą obowiązywać Narodu Polskiego” oraz: „Oderwanie od Polski wschodniej połowy jej terytorium przez narzucenie tzw. Linii Curzona jako granicy polsko-sowieckiej, Narod Polski przyjmuje jako nowy rozbiór Polski, tym razem dokonany przez sojuszników Polski”⁶.

Współcześnie Krym stał się również ważnym miejscem dla kształtującego się nowego ładu światowego. Aneksja tego półwyspu przez Rosję w 2014 roku była pogwałceniem prawa międzynarodowego. Stała się ona jednym z symboli coraz jawniejszej, imperialistycznej polityki rządzonego przez Władimira Putina kraju.

Zarówno do wydarzeń historycznych, które miały miejsce w Jałcie, jak i wagi półwyspu w kształtowaniu się nowego ładu światowego nawiązywała konferencja naukowa nt. „Gra o świat: w stronę nowej Jałty?” wieńcząca obchody 25-lecia istnienia Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Otrzymała się ona w dniach 7–8 grudnia 2015 roku w Pałacu Staszica w Warszawie. Obrady były podzielone na trzy panele:

1. Konferencja w Jałcie w lutym 1945 roku: współczesne interpretacje – spory – nieporozumienia.

2. Geopolityczne konsekwencje Jałty z perspektywy niemieckiej, rosyjskiej i polskiej.

3. Czy nowy ład globalny? Przesłanki, fakty dokonane, prognozy.

Jej owocem jest zredagowana i opatrzona wstępem przez Józefa M. Fiszera praca zbiorowa pod tym samym tytułem. Składa się ona ze wstępu, ośmiu rozdziałów, streszczeń oraz indeksu i not o autorach. Poszczególne rozdziały pogrupowane zostały w trzy części odpowiadające tytułami panelom. Książka, podobnie jak konferencja, jest trójjęzyczna, zawiera teksty w języku polski, niemieckim i rosyjskim.

Pierwsza część pracy składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym z nich Inesa Siergiejewna Jaźborowska omawia kwestię „bloku socjalistycznego” i „socjalistycznego braterstwa” w bipolarnym świecie. Kolejny, autorstwa Stefana Troebsta, zatytułowany jest „Jałta jako europejskie miejsce pamięci?”. Analizie poddana jest tu

³ W. Roszkowski, *Polskie spojrzenie na geopolityczne konsekwencje konferencji jałtańskiej*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat: w stronę nowej Jałty?*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2018, s. 78–79.

⁴ Ibidem, s. 79.

⁵ S. Troebst, *Jałta als europaeischer Erinnerungsort?*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 60.

⁶ *Protest Rządu RP przeciw uchwałom w Jałcie, 13.02.1945.*, w: T. Pełczyński (red.), *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, tom V: *Październik 1944 – lipiec 1945*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1991, s. 277.

częstotliwość pojawiania się terminu „Jałta” w pracach dotyczących najnowszej historii europejskiej w różnych państwach. Dodatkowo autor opisuje konotacje związane w poszczególnych krajach z tym słowem. Punktem wyjścia jest dla niego Polska, gdzie termin „Jałta” kojarzy się z decyzjami w sprawie przyszłości Polski, podjętymi przez aliantów na serii konferencji pod koniec II wojny światowej⁷. Jest to również jeden z synonimów zdrady jej interesów i ustępstw na rzecz ZSRR skutkujących jego hegemonią i sowietyzacją⁸. W innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej „Jałta” nie jest już, według autora, tak ważnym miejscem pamięci. Wynika to z innej wojennej i powojennej historii tych państw. Na przykład w Czechosłowacji zrekonstruowano po wojnie częściowo przedwojenny system polityczny, z kolei Węgry jako sojusznik III Rzeszy miały dużo niższe oczekiwania związane z końcem wojny.

Również na Zachodzie termin „Jałta” nie jest tak szeroko znany i powiązany emocjonalnie, jak w Polsce. Dla obywateli niemieckich ważniejszymi „miejscami pamięci”, o których dużo częściej wspomina się na lekcjach historii, są Verdun, Wannsee czy Poczdam. Podobnie poboczne miejsce zajmuje Jałta w historiografii francuskiej czy brytyjskiej. Do umocnienia rangi tego terminu-symbolu nie przyczynia się również obecna polityka Władimira Putina, który stara się podnieść jego znaczenie⁹.

W ostatnim rozdziale pierwszego bloku tematycznego Wojciech Roszkowski pisze o „polskim spojrzeniu na geopolityczne konsekwencje konferencji jałtańskiej”. Na początku tekstu stwierdza on, że: „Chociaż narrację o Jałcie uprawia się dziś nadal głównie na podstawie racji wielkich mocarstw zwycięskich w II wojnie światowej, warto wysłuchać polskiej opowieści o tej konferencji i wyciągnąć z tego logiczne wnioski”¹⁰. Autor pisze o tym, iż podział Europy na strefy wpływów według zasady Stalina stanowiącej, że „zasięg kontroli wojskowej odpowiada zasięgowi systemu komunistycznego”, wynikał z zastosowania czystej *Realpolitik*¹¹. Wojciech Roszkowski opisuje jak alianci Zachodni w zasadzie wyrazili zgodę na podporządkowanie całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej ZSRR, jednocześnie ukazuje, że już w podczas konferencji w Teheranie w 1943 roku doszło do złamania podpisanej w 1942 roku *Karty atlantyckiej*, kiedy to politycy „Wielkiej Trójki” zgodzili się na przesunięcie granic Polski, nie informując o tym rządu londyńskiego. Sprawa polska była jednym z ważniejszych punktów spotkania w Jałcie, rozwiązana została jednak w sposób, który zaowocował hegemonią ZSRR nad krajem i regionem. Jednocześnie niepomyślnemu dla naszego kraju przebiegowi konferencji autor przeciwstawia sytuację Francji, pisząc: „Jałta była więc triumfem Francji, która do zwycięskiej koalicji weszła, ponosząc najmniejsze bodaj zasługi wojenne”. Podsumowując stwierdza on, że dopiero częściowo wolne wybory z 4 czerwca 1989 roku stanowiły swego rodzaju zakończenie II wojny światowej.

Druga część książki również składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich, autorstwa Leonida Gibianskiego, nosi tytuł: „Jałta i dążenia ZSRS w tworzeniu powojennego

⁷ S. Troebst, *Jałta als europaeischer Erinnerungsort*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 59.

⁸ Ibidem, s. 62.

⁹ Ibidem, s. 70.

¹⁰ W. Roszkowski, *Polskie spojrzenie na geopolityczne konsekwencje konferencji jałtańskiej*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 71.

¹¹ Ibidem, s. 71–72.

porządku świata: między rzeczywistością historyczną a interpretacjami w sowieckiej i rosyjskiej historiografii”. W drugim, Christoph Kleßmann podejmuje temat zmiany historiograficznych ocen na temat Jałty w podzielonych Niemczech. W pierwszej części tekstu poddaje on analizie stanowisko historyków z Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Od początku kładli oni nacisk na opis szans i nowych perspektyw, jakie otwierały się przed Niemcami po kapitulacji. W nowym układzie terytorialnym, jak i politycznym upatrywali oni szans obiecującej przyszłości¹².

Podczas gdy w NRD stanowisko historyków wobec kwestii Jałty było stosunkowo jednorodne, w Republice Federalnej Niemiec wykrystalizowały się trzy główne, różniące się od siebie stanowiska. Autor używa tu nazw „Tradycjonałiści”, „Rewizjoniści” oraz „Postrewizjoniści”. Pierwsi stwierdzali, iż odpowiedzialność za zakończenie wojennej współpracy aliantów i początek zimnej wojny ponosi ZSRR, jego przywódca Józef Stalin, hołdujący dążeniu do ekspansji.

Rewizjoniści z kolei zbliżali się w swoich ocenach do kolegów z bloku wschodniego i przypisywali Stanom Zjednoczonym główną odpowiedzialność za rozwój zimnej wojny. Ostatnia grupa łączyła elementy obydwu nurtów.

Opisując rozwój ocen konferencji jałtańskiej po zakończeniu zimnej wojny, autor podkreśla, że „koniec komunizmu i dostępność nowych źródeł nie umożliwiają jeszcze w żadnym wypadku zupełnie jasnej i jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o powstanie i alternatywy dla zimnej wojny i tym samym również o Jałtę”¹³. Podsumowując, stwierdza on brak jednoznacznych odpowiedzi na szereg pytań, takich jak to, czy zimna wojna była nieunikniona, tak długo jak żył i rządził Stalin? Czy też jak tłumaczyć przewagę stosunkowo pozytywnych opinii na temat rezultatów konferencji w Jałcie, w USA i Wielkiej Brytanii. Tekst ten ukazujący zmiany w interpretacji wydarzeń w Jałcie w zależności od kraju i epoki uważam za szczególnie ciekawy, zwłaszcza że jednocześnie autor pokazuje, iż ciągle brakuje odpowiedzi na szereg pytań.

Kolejny rozdział, pióra Wojciecha Materskiego, nosi tytuł *Jałta jako kluczowy etap finalizacji ładu powojennego*. Ustanowienie nowego ładu powojennego stanowiło przedmiot zainteresowania koalicji antyhitlerowskiej od początku jej istnienia. Już przyjęte w *Karcie atlantyckiej* zasady stworzyły nie tylko podstawę do współpracy w okresie trwania II wojny światowej, ale również ramy dla późniejszych rozwiązań organizacyjnych i prawnych¹⁴. Podczas konferencji jałtańskiej alianci wiele uwagi poświęcili również kwestii polskiej, jej przyszłego rządu oraz przebiegu granicy polsko-niemieckiej¹⁵. O sposobie załatwienia zarówno „sprawy polskiej”, jak i innych problemów związanych z krajami regionu Europy Środkowo-Wschodniej autor pisze: „W podobny sposób jak rozwiązano w Jałcie kwestię polską podejmowano inne decyzje dotyczące Europy Środkowej i Wschodniej. Jeżeli nie przesadzały one rozwiązań forsowanych przez Moskwę, to nie zamykały drogi do ich realizacji w przyszłości, choć w sposób

¹² Ch. Kleßmann, *Zmiana historiograficznych ocen na temat Jałty w podzielonych Niemczech*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 124–125.

¹³ Ibidem, s. 133.

¹⁴ W. Materski, *Jałta jako kluczowy etap finalizacji ładu powojennego*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 139–140.

¹⁵ Ibidem, s. 148–149.

kamuflowany frazeologią w duchu *Karty atlantyckiej*¹⁶. Wojciech Materski stawia w tym kontekście istotną tezę, że podczas konferencji pod pozorem przyjmowania rozwiązań zgodnych z *Kartą atlantycką* usankcjonowano sowiecką dominację w regionie, a zarazem możliwość wetowania przez ZSRR niewygodnych dla niego decyzji Rady Bezpieczeństwa¹⁷. Konkludując, stwierdza on, że konferencja w Jałcie miała zasadnicze znaczenie dla powojennego ładu w Europie. Upadł on dopiero z zapaścią ZSRR, co potwierdzało sztuczność rozwiązań postanowionych na krymskiej konferencji¹⁸.

W wieńczącym książkę tekście *Jałta: kto wygrał II wojnę światową a kto przegrał pokój?* Józef M. Fiszer bardzo ciekawie opisał powojenną sytuację na świecie oraz tworzenie się nowego ładu, zwanego jałtańsko-poczdamskim. Odpowiadając na postawione w tytule pytanie, jak głównego wygranego określają USA, które wygrały nie tylko wojnę ale i pokój. Niemcy Zachodnie są krajem, który choć przegrał wojnę, to „wygrał pokój”, w dużej mierze dzięki pomocy Zachodu i USA¹⁹. Przegranymi w tym zakresie okazały się kraje Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski, które traciły suwerenność, wolność, zostały również zmuszone do rezygnacji z udziału w planie Marshalla. Na zakończenie tekstu autor podkreśla konieczność istnienia sprawnego systemu euroatlantyckiego, ONZ, demokratyzacji Rosji. Wszystkie te podmioty winny ze sobą współpracować na rzecz budowy nowego, demokratycznego ładu multipolarnego. Jest to według autora jedyna droga do zapobieżenia III wojnie światowej²⁰.

Prezentowana książka składa się z szeregu ciekawych, erudycyjnych tekstów. Ukazują one nie tylko wydarzenia, jakie miały miejsce w Jałcie i ich partykularne oceny. Konferencja jałtańska i jej oddziaływanie omówione są na szerokim tle wydarzeń na świecie zarówno w czasie II wojny światowej, jak i po niej. Wartością dodaną książki jest fakt wydania jej w trzech językach, daje to możliwość czytania artykułów, napisanych przez naukowców będących wysokiej klasy specjalistami o dużym dorobku naukowym, w ich oryginalnych wersjach.

Po zaanektowaniu w 2014 roku Półwysep Krymski po raz kolejny stał się jednym z miejsc o znaczeniu symbolicznym, potwierdzającym dążenie Rosji do odtworzenia imperium. W tym kontekście szczególnie ważna jest, wieńcząca rozdział autorstwa Józefa M. Fiszera teza na temat konieczności współpracy największych aktorów międzynarodowej sceny politycznej oraz demokratyzacji Rosji, w celu zapobieżenia kolejnej wojnie światowej. Pozostaje nam mieć nadzieję, że nowy ład światowy narodzi się w sposób pokojowy, bez konieczności „nowej Jałty”.

Książka *Gra o świat: w stronę nowej Jałty* jest warta polecenia zarówno pracownikom naukowym, jak i studentom oraz czytelnikom zainteresowanym tematyką z zakresu historii, polityki i stosunków międzynarodowych.

¹⁶ Ibidem, s. 150.

¹⁷ Ibidem, s. 151.

¹⁸ Ibidem, s. 155.

¹⁹ J.M. Fiszer, *Jałta: kto wygrał II wojnę światową a kto przegrał pokój?*, w: J.M. Fiszer (red.), *Gra o świat...*, s. 217.

²⁰ Ibidem, s. 227.